

KUTATÁSI JELENTÉSEK

SÓOS ZOLTÁN

A GÖRGÉNYSZENTIMREI VÁR RÉGÉSZETI KUTATÁSA ÉS FELMÉRÉSI EREDMÉNYEI (2003-2004)

A görgényszentimrei vár és birtok – habár többen is foglalkoztak a témával – soha nem képezte egy komoly kutatás részét. Azonban több fontos részletet dolgoztak fel, így a birtok újkori urbáriumait, a vár alatti kastély építéstörténetét, illetve egy államvizsga keretein belül a birtok és a vár történetét.¹ Nem meglepő, hogy az egykoron fontos várról keveset írtak, az Erdély középkori építészetével foglalkozó szerzők, mint pl. Entz Géza, ugyanis egyrészt a vár szinte teljesen megsemmisült egyrészt az 1708-as pusztító ostrom miatt, másrészt a 18-19 századi uradalmi építkezéseknél használták fel a vár maradványait, másrészt pedig kevés írott forrás maradt fenn róla.

Az egykori várról az 1699-es Visconti féle metszet illetve az 1652-es leltár alapján alkothatunk hozzávetőleges képet. Az okleveles említések, illetve a már említett Visconti metszet, ami több ponton hibás, nyilván nem elegendő a vár képének illetve jelentőségének hiteles rekonstrukciójához. Ennek egyetlen feloldási lehetősége egy átfogó régészeti feltárás lenne. Ez azonban jelentős anyagi támogatást feltételez, ugyanis a vár területe megközelítőleg három hektár, a nagyobb területek feltáráshoz erdőirtásra lenne szükség. A vár első régészeti kutatására 2003-ban került sor ami 2004-ben folytatódott. Lévén, hogy a régészeti anyag feldolgozása egy hosszabb folyamat eredménye, ezért csak a legfontosabb leleteket tárgyaljuk, illetve az előkerült építészeti részleteket.

A görgényszentimrei vár építésének pontos oka egyelőre nem ismeretes, de feltehetőleg a Károly Róbert uralkodásának kezdetét követő belháború tette szükségessé egy erős királyi vár építését a Felső-Maros mentén. 1228-ban a marosvécsi várat a Tomaj nemzetségnek adományozta II. András király és ezt követően nem volt egyetlen királyi vár sem a felső marosmenti kiterjedt birtoktesteken. A régióban lezajlott birtokcserék, a hűtlenné lett Kacsics nemzetség illetve a Tomaj nemzetség közt, a magyar királyság más területein is jól követhetők (Nógrád megye). Habár kevés adatunk van a 14. század eleji belharcok felső maros menti résztvevőiről, annyi kiderül, hogy 1319-ben és 1323-ban a hűtlen Ipot fia, András, jószágait elkobozták és ugyancsak Tomaj nembeli családtagoknak juttatták.²

Valószínű a helyi zavargások, illetve egy királyi központ hiánya vezetett a szentimrei vár építéséhez. Adott volt egy igen kiterjedt birtoktest, amely a Görgényi havasok jelentős részét magába foglalta amihez általában 24-25 falu és egy mezőváros tartozott, az

¹ URSUTIU ADRIAN, KOVÁCS ZSOLT (Államvizsga, 1999, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár). DÉNES JÓZSEF: A görgényszentimrei vár és uradalom. (Államvizsga, 2002, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár).

² CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. V/644.

adományozások függvényében.³ Az oklevelek vámokat is említenek. A Görgény völgyét az 1700 m magas Görgényi havasok veszi körül ami kizárja, hogy a völgyön keresztül kereskedelmi útvonal haladt volna, tehát a vár közelében nem feltételezhetünk vámot. Feltehetőleg a Maros völgyében lehettek királyi vámszedőhelyek, ugyanis itt haladt el a Segesvár, Marosvásárhely, Szászrégen, Beszterce, Moldva kereskedelmi útvonal. Ugyanakkor a várhegyről jól lehet látni a mindössze tíz km-re levő Maros völgyét és Szászrégen városát, így ideális volt a helyválasztás.

A vár első okleveles említése 1358-ból való. 1443-ban I. Ulászló király, hű szolgálataiért Hunyadi Jánosnak adományozta a várat,⁴ amelyet 1445-ben Újlaki Miklós a saját várai közé számított, de Görgény mint honor birtok szerepel nála, lévén, hogy 1442-1446 közt székely ispán. V. László 1453-ban örökjogon Hunyadi Jánosnak adományozta, azonban később 1457-ben ismét a királyi várak közt szerepel.⁵ 1459-ben Lábatlani László székely ispán már itt ad ki oklevelet, 1465-ben az erdélyi alvajda, aki görgényi várnagy, a vajda utsítására összegyűjti a vár fenntartására szükséges élelmiszert.⁶ A vár, leszámítva néhány évet, összefüggött a székely ispáni funkcióval, gyakorlatilag ezzel a funkcióval együtt ruházzák át a görgényi várnagyságot.

A vár újkori története kevésbé ismert. A 16. század folyamán az erdélyi fejedelemség létrejöttéig a székely ispánok birtoka, 1570 után mindvégig az erdélyi fejedelmek ellenőrzése alatt maradt. A szentimrei vár és birtok a 16-17 században élte fénykorát, a fejedelmek több gazdasági funkcióval látták el a birtokot, mint pl. a jól jövedelmező papírgyártás. Később üveg- és kőedénygyárat létesítenek a birtokon.

A vár a Görgény folyó völgyében egy 500 m magas, a völgy közepén emelkedő domb-ra épült, összetétele vulkáni tufa. A vár jelentős mértékben elpusztult, mindössze néhány falszakasz illetve fal nyomvonal maradt fenn. Fennmaradt az egykori várba vezető út, amelyen a dévai várhoz hasonlóan spirál alakban, követve a terep szintgörbéjét, lehet megközelíteni az építményt. A legjobban az északi, északkeleti fal maradt fenn, helyenként 15 m magas. Az 1652-es várleltárból ismeretes, hogy a várnak három kapuja volt, alsó, középső, illetve ó-kapu. Az egykori alsó kaputól a kazamatás bástyáig a falak 8-15 m magasán állnak.

A vár trapéz alakú alaprajzát az ágyúteraszok kiépítésével nyerte a 17. században, egyelőre nem ismeretes, hogy a 17. századi erődítések helyén voltak-e korábbi építmények. Amint az alaprajzból kitűnik a vár legrégebbi Anjou kori része a mai vár közepén elhelyezkedő platón lehetett. A 14. század közepén épült első vár megközelítőleg négyzet alakú. Ekkor épülhetett az Ókapu. A várat a 15. század első felében tovább bővítik, feltehetőleg Hunyadi János idején. Ekkor épül ki a középső és alsó kapu, illetve az alsó és az ókapu közti szakaszon található kettős falrendszer, „Zwinger.” A középső kapu fölött, a várplató északi sarkában található a körülbelül 14 m mély és 3,80 m átmérőjű négyzet alakú ciszterna. A vár platóján semmilyen épület nem maradt fenn, azonban jól kivehető a platót lezáró dél-keleti fal nyomvonala illetve néhány 14-15. századi torony falcsonkja.

³ A birtokhoz tartozott: 1 város-Szent Imre, illetve Szent Márton, Adorján, Kásva, Hodák, Libánfalva, Orsova, Kincses, SzentMihály telke, Alsó és Flső-Oroszi, Alsó és Felső-Köhér, Sorbháza, Nádasd, Péterlaka, Kakucs, Bölkény illetve Belkény, Hétbükk, Petele, Radnótfája, Körtvélyfája, Telek és két azóta eltűnt helység Hohihi és Szelveszter. Ezek közül Körtvélyfája később el lett adományozva. A várhoz tartoztak még az oklevelekben meg nem nevezett vámhelyek. Csánki. V/639

⁴ CSÁNKI, V/670, ENTZ GÉZA: Erdély építészete a 14-15 században. II/294.

⁵ ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája.

⁶ CSÁNKI, V/671.

Ezt követően, a 16. század közepéig nem voltak jelentős építkezési munkálatok a várban. Az Izabella királyné nevéhez fűződő építkezésekről keveset tudunk, valószínű, hogy elsősorban a falakat javították, illetve a belső épületeket bővítették, korszerűsítették. Ekkor került beépítésre a vár falába Izabella királynő címere, amelynek az 1960-as évek óta nyoma veszett.

A vár utolsó jelentős építési fázisa, átfogó felújítása, I. Rákóczi György nevéhez fűződik. A munkálatok elsődleges célja a görgényi vár korszerűsítése, átalakítása a modern haditechnika, a tüzérség követelményeinek megfelelően. Az építkezések 1639-ben kezdődtek és 1641-ben fejeződtek be. Ekkor fejeződik be a vár platójának leegyenestése, épül ki a ma is látható ágyúterasz és a kazamatás bástya és ekkor nyeri el a vár végleges trapezoid alakját. Az ágyúteraszt a vár déli részén alakították ki és a vár alatti völgyet ellenőrizte, míg a kazamatás bástya, amely a sárospataki bástya mintájára épült,⁷ a vár legsebezhetőbb északi felét védte. A várhegytől északra fekvő és annál magasabb Szőlőhegy kiváló terepet kínált az ellenséges tüzérségnek, ezt ellensúlyozandó épült a bástya. A bástyát egy mély sánccal, illetve egy, a sáncon túl levő magas földtöltéssel erősítették. A munkálatok jelentőségét jól szemléltetik a fennmaradt adatok, amelyekből kiderül, hogy több mint háromezer szekér követ hordtak az építkezésekhez. A várban zajló munkálatokkal párhuzamosan épül a váralján található reneszánsz udvarház.

A korszerűsítések tették lehetővé, hogy a Rákóczi szabadságharc idején, 1708-ban, a védők több mint öt hónapig tudták tartani a várat a császári seregek ellen. Az ostrom során a vár jelentős részben elpusztult, a még megmaradt romok egy részét az udvarház 18-19. századi bővítésekor elhordták.

A régészeti kutatások összefoglalása

A régészeti kutatások elsődleges célja a várépítés periódusainak megállapítása és a váron belüli épületek azonosítása volt. A két év kutatásai során összesen hat kutatóárkot és három szelvényt nyitottunk. A kutatás két területre összpontosított, a ciszterna környékére és a vár platójára. Ezen kívül egy-egy szelvénnel vizsgáltuk az alsó kapu feltételezett helyét illetve a kápolna környékét.

A vár platóján három kutatóárkot (S1, S3, S5) és egy szelvényt nyitottunk (C5). Az S1, S3 kutatóárkok csekély eredményt hoztak, az S1 északi végében egy 15. századi habarcslemezt azonosítottunk, a kutatott terület többi részén 20-30 cm mélységben jelentkezett a vár leegyenestett sziklaplatója. Az S5 kutatóárok déli felében egy körülbelül 1m mélyen levő kővel kirakott járósíntre bukkantunk. A járósínt felett több mint egy méter vastag töltésréteg volt, amely nagy mennyiségű 18. század eleji vaságyugolyó töredéket (1708-as ostrom), 15. századi sarkantyútöredéket, több számszerűhegyet, 15-16. századi kőgolyót, illetve 16-17. századi kályhacsempe töredéket tartalmazott.

A C5 szelvényben mintegy 50 cm mélyen egy kompakt 30 cm vastag nagy kiterjedésű habarcslemez került elő, amelyben két utólag mélyített csatornát alakítottak ki, feltehetőleg, vízelvezetés céljából. A habarcslemez alatt egy körülbelül 40 cm réteget tártunk fel amely nagy mennyiségű házikeramát, illetve állatcsontot tartalmazott. A szelvény déli sarkában egy falcsontot azonosítottunk. Feltehetőleg a 14-15. századi konyha hulladékát

⁷ Kovács András

A görgényzentimrei vár alaprajza (2004). Lépték: 1:1000

találtuk meg. A 15. század második felében tereprendezés folyamán bontották el a régi konyhaépületet, és került a hulladéokra a járószintként szolgáló vastag habarcslemez. A habarcslemezt egy 15. századi kőműves csákány datálta, illetve szórványos kerámiatöredék. A konyhát az előkerült kerámia típusa alapján a 14-15. század elejére datáltuk. A kerámia zömét házihasználatú edények képezték, jelentős részük lassúkorongon készült, sőt előfordultak kézzel agyag hurkából készített edények is. Ez nem meglepő, hiszen a közeli Moldvában még a 15. század második felében is használják ezt a típusú házikerámiát és valószínű, hogy Erdély keleti felében is elterjedt lehetett még a 14. században.

A második kiemelt kutatási terület a ciszterna környéke volt. Itt két kutatóárokot (S2, S6) és egy szelvényt (C2), nyitottunk. Az S2, C2-ben feltártuk egy 17. századi épület falait, amelynek belsejét téglapadlóval burkolták. Az épület a ciszterna közvetlen szomszédságában, ettől északra helyezkedett el. Az S6 árokban az épület északkeleti záródását vizsgáltuk. Kiderült, hogy egy ötszög alaprajzú 17. századi olaszbástya falait azonosítottuk, amelynek az északi és keleti oldala a 14. századi falra volt ráépítve. A bástya bejárata az északnyugati oldalon volt kiképezve, ahol egy körülbelül 1,5 m széles téglából kiképzett küszöböt tártunk fel. Itt a várfal és a bástya közt mindössze 2 m távolság volt. A bástya téglapadlója alatt egy korábbi négyzet alakú bástya visszabontott falcsontjaira bukkantunk ami szintén a várfalra volt ráépítve. Az téglapadló fölött mintegy 1,5m omladékrétegben nagy mennyiségű zománcozott reneszánsz kályhacsempét találtunk, amelynek közeli analógiája a gyergyószárhegyi ásatásokon előkerült végtelen motívumos illetve olaszorsós csempe. A kályha valószínűleg a bástyában állhatott. A téglapadló alatti zárt réteget jól datálta az innen előkerült számszeríjhegy illetve a számszeríj, csontból faragott forgószerkezet töredéke a 15. századra. Ezt a kormeghatározást erősítette meg az innen előkerült töredékes kerámia lelet is.

Az S6 szelvény északi felében a bástya külső oldalát kutattuk. A felszín enyhén lejtett, a külső feltöltődés a bástya illetve fal pusztulásának az eredménye volt. A kutatóárok

mélyítése során előkerült a középső várkapu faragott sarok foglalata, amelybe a kapu faszerkezete volt beleillesztve. Ez alatt előkerültek az egykori kapu faragványai, a küszöbök rajta a sérült alsó sarok foglalát, felette a kapu szárköve, amelyen számos surlódás nyom volt megfigyelhető és erről indult a kapu íve. Egy negyedik kőfaragvány a kapuív felső szerkezetéből származott, ezt a küszöbön találtuk meg, az előző három faragvány in situ megmaradt. Az alsó két kőnek négyzetes profilja, míg az in situ megmaradt ív részleten egyszerű élszedés volt. Az ív felső illesztési felületén látható volt egy kereszt alakú kőfaragó jel. A leszakadt középső ívrészlet szintén élszedett volt. A hely szűke miatt nem sikerült feltárni a kapu másik szárkövét és a zárókövet. A szárkő után egy vakolt falsík következett, amely után 1 méterre egy 40 cm-re bemélyített kb. 1,60 m hosszú fülke következett szintén vakolt falsíkkal. A felső sarokkőtől az említett fülke végéig jól kivehető volt a boltindítás nyoma, illetve a leszakadt boltozatot a kapuküszöb környékén találtuk meg. Mindez arra utal, hogy nem csak egy egyszerű várkaput tártunk fel, hanem egy 15. század első felében épült kaputorony szerkezete került elő, amelynek a belső felén helyezkedett el a feltárt kapuszerkezet, faragott kövek. A középkori járószint kb. 5,5 m mélyen helyezkedett a mai szinthez képest. A kaputorony szintén az 1708-as ostromban pusztult el, ennek bizonyítéka, hogy a későközépkori járószinten az említett ostromból származó ágyúgolyórepeket találtunk. A jelentős mennyiségű omladék megakadályozta, hogy feltárjuk a kaputorony külső felét.

Habár nincsenek datáló jellegű leleteink a kaputoronyra vonatkozóan, az írott források illetve a kapu stílusa alapján a 15. század első felére tehetjük ennek építését. Az 1642-es leltár három kapuról beszél, ókapu, középső és alsó kapu. Valószínű, hogy az ókapu az Anjou kori építési fázishoz tartozik, míg a másik két kapu a Zwingerrel a 15. században épült ki. Ezt látszik megerősíteni az S4 kutatóárok, amellyel az alsó kaput próbáltuk beazonosítani. Itt is jelentős mennyiségű omladék nehezítette a munkát. Az azonban kiderült, hogy az alsó kapu a közelben lehetett, ugyanis 2,5 m mélységben több faragott, kapuelemet találtunk, amelyeken H alakú kőfaragó jel volt. Az itt előkerült faragványok stílusuk alapján a középső kapu faragványaival egykorúak.

Utolsóként a vár északi felében a 18. században épített kápolnát kutattuk. A 17. századi leltárból tudjuk, hogy itt állt a sütőház. A szelvényben mindössze szórványleletanyagot, illetve két korábbi járószintet találtunk.

A 2005 évben szándékunkban áll a középső kapu további részleteinek a feltárása, a konyha feltárása, illetve az ókapu helyének az azonosítása. Jelen cikkben csak a legfontosabb ásatási eredményeket ismertettük, mivel úgy gondoljuk, hogy mindeddig nem kapott kellő figyelmet a görgényszentimrei vár kutatása, habár az valószínűleg a királyi Magyarország legjelentősebb várai közé tartozott. A vár méretei és eddig előkerült részletei alapján, stílusa és fontossága alapján leginkább Dévához, Zólyomhoz, Solymoshoz lehetne hasonlítani. Az azonban bizonyos, hogy mivel férleeső távoli helyen van nem bővült az előbbi várakhoz hasonlóan palotákkal és látványos rezidenciális épületekkel. Habár a vár a székely ispánok tartózkodási helyéül szolgált, ezek udvartartásáról nagyon keveset tudunk, ha egyáltalán volt ilyen, hiszen a funkciót sokszor maga az erdélyi vajda tölti be, akinek megvan a rezidenciája, Gyulafehérváron. Hosszú távú szándékaink közt szerepel a középső torony részleges rekonstrukciója, konzerválása, a meglévő falak konzerválása, illetve a vár feltárása amely meggyőződésünk, hogy sok új érdekes és hasznos információval fog szolgálni a magyar várkutatásnak.

GYERGYÓSZÁRHEGY, LÁZÁR-KASTÉLY. RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK, 1999-2004

A egykori Gyergyószék népes nagyközségében álló, a 19. század közepétől gazdátlan kastély pusztulását helyi kezdeményezés és intenzív lobby akadályozták meg az 1960-as években, kezdeményezve a teljes épületegyüttes felújítását. A Székelyföld egyik legfontosabb és mindenképpen a legnagyobb szabású világi jellegű műemlékének széleskörű helyreállítását régészeti kutatások előzték meg 1963-77 közt és 1982-ben. Tarisznyás Márton, Molnár István, Zrínyi András, Keresztes Gyula, Kovács Dénes, később pedig Mariana Beldie-Dumitrache és Luminița Munteanu vezetésével, melyekről azonban csak szűkszavú jelentések láttak napvilágot. Számottevő épületkutatás nem folyt.

Egy 1999-ben Szárhegyen megszervezett konferencia alkalmával – melyen az akkori OMvH és ÁMRK néhány szakembere is részt vett – ismét felmerült a kastély helyreállításának folytatását és az infrastrukturális munkálatokat előkészítő szakszerű kutatások elvégzésének igénye.

Ezt követően a kolozsvári Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány által a NKÖM éves pályázatain elnyert támogatással sikerült egy Erdélyben egyedülállóan népes, rendszeres nyári régésztábort megszervezni a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatóival. A kutatások elsődleges feladata az északkeleti épület, az ún. „Asszonyok Háza” tervbe vett műemléki helyreállításának alapot nyújtó illetve annak előfeltételeit biztosító feltárás volt.

Miután az 1999-ben végzett falkutatás nyomán körvonalazódott az épülettömb álló részeinek szerkezeti elkülönítése és relatív kronológiája, elkezdődtek a régészeti feltárások, melyek során 1999-2004 közt több, mint negyven szelvényt nyitottunk elsősorban a várkastély falai által közrezárt udvar északkeleti részében a középkor folyamán felépített épületrészek egymásutánosságát, korát és kiterjedését tisztázandó. Vizsgálhatókká váltak segítségükkel a mai járószint alatti falszövetek és az egymásra épült alapozások, nagymértékben elősegítve a korábban elbontott falak és az álló épület részei közötti viszonyok értelmezését.

A kutatások napfényre hozták egy Mátyás- vagy II. Ulászló-kori, a pinceszinten kéttraktusos, tömszerű épület alapjait, melyet feltehetően a Lázár család legelső szárhegyi udvarházával azonosíthatunk és amelyhez valószínűleg már ebben a korai fázisban védőfalak csatlakoztak. A 15. század végére – 16. század elejére datálható kályhacsempék kerültek elő körülötte, de hasonlóakat találtak a kapuépület és az északnyugati Hosszú palota alatt is, így valószínűsíthető, hogy már ekkor beépítették a mai kastély által elfoglalt terület jórészét. A kapubástya alatt három, a 15. század dereka és 1532 közé keltezhető építési fázisban emeltek a kapubejáratot kísérő egy-, illetve kéthelyiséges épületeket, ezeket a 60-70-es években tárták fel. A két utóbbi periódusban a kapuhoz kétoldról védőfalak csatlakoztak, részben a maitól eltérő nyomvonallal és a keleti illetve a nyugati oldalon is jelezték a védőfal meglétét. Az udvar kirajzolódó méreteiből ítélve a rezidencia kiemelkedő jelentőségének mutatkozik és a még bizonytalan korú alapfalak egy részének

helyzete valamint a csempeletek alapján elképzelhető, hogy egyazon védőfalon belül több lakóépülettel is számolhatunk.

Lázár I. András fiai 1532-ben egy új kapuépületet – a mai magvát – emelnek a déli homlokzat közepére, melynek kocsiáthajtójára néző falait ma is látható kváderdíszes festéssel és az 1532. évre utaló felirattal látják el. Építkeznek az északkeleti részen is, ekkor a (mellék)épületek – ez a jelenlegi ásatások során derült ki – a mai keleti várfalon kívülre húzódtak ki.

Lázár IV. István, Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék főkirálybírója bonttatta el a korai udvarházat s az alapozások némelyikét felhasználva egy jóval nagyobb szabású épületet emelt a helyére. Ennek a 17. századi leltárban leírt újabb, későközépkori, nagyméretű loggiás Bethlen-kori udvarháznak az alapfalait 1999-2004 közt tártuk fel.

Valószínűleg csak ezt követően építi fel a bővített kapubástyát közrefogó pártázatos déli védőfalat, sarkain egy-egy ólász típusú bástyaszerű sarokpavilonnal 1629-31 körül.

Lázár IV. István a középkori szabálytalan, „organikus” kialakítású védőfalas főúri rezidencia átépítésével egy méreteiben impozáns, Erdélyben páratlan belső udvaros, téglalap alaprajzú sarokbástyás épületegyüttest hozott létre. Ennek már csak a terepadottságokat tekintve is csekély hadászati szerepe mellett elsősorban a reprezentativitása és az udvartartás változatos színtereinek utilitárius funkciói domináltak.

Az új déli kastélyhomlokzat elkészülte után elbontják az udvarháztól keletre eső 16. századi épületrészeket és felépítik a keleti védőfalat, melynek belső északi sarkában kap helyet az új sütőház és konyha. Ezután az udvarház és a védőfal közti gyilkjárós szorost boltozott helyiségekkel építik be és kelet felé 12 oszloposra (27,8 m) hosszabbítják a loggiát. Az udvar északnyugati sarkában épül fel a széki gyűléseknek helyet adó Hosszú palota, a közepén pedig a végrehajtás kellékeként egy tömlőc.

A grófi címer elnyerő Lázár Ferencnek az utóbb említett építkezéseivel a kastély éppen a 17. század végére, közvetlenül az őt ért legsúlyosabb pusztítások előttre nyerte el legpompásabb kialakítását. A császári csapatok által a Rákóczi-szabadságharc alatt végzett 1706-1707 évi dúlások és tűzvészek elsősorban a legfontosabb lakótömböt, a Lázár IV. István által emelt udvarházat súlythatták. A leégett épület földemei és falai beomlottak s csak a keleti védőfal mentén húzódó épületrész bizonyult megtartásra alkalmasnak. Ezt átalakítva és észak felé bővítve hozták létre több fázisban a ma is álló ún. Asszonyok Házát, mely barokk külsőt kapott és örökölte elődje legfőbb lakófunkcióit. Majd egy újabb kaput nyitottak a keleti várfalon. Lázár Ferenc később a kapuépület tömbjébe szándékozott áthelyezni a rezidenciális funkciókat, ezért azt észak felé egy traktussal illetve tengelyében egy árkádokon nyugvó zárterkéllyel, kelet felé pedig egy újabb, védőfalhoz simuló szárnyal bővítette.

Az 1748 évi újabb tűzvészt követően a kastély fokozatosan kezdte elveszíteni rezidenciális szerepét, lebontották az udvartartás működéséhez szükséges tucatnyi 17-18. századi melléképületét és lassan pusztulni engedték lakóépületeit is. A 19. század közepén már csak néhány helyiségét lakták, romosodását szemléletesen rögzítik leírói.

* * *

A 2003-2004 évi régészeti kutatások az Asszonyok Házától nyugatra valamint keletre az előző évi, a külső szivárgórénrendszer telepítésének felügyelete alkalmával végzett mentőásatások során előkerült épületelőzmények alaprajzának tisztázására terjedtek ki el-

sősorban. A kutatásban és a feldolgozásban Darvas Lóránd, Kovács András, Emődi Tamás, Molnár Zsolt, Kémenes Mónika, Györfi Zalán, a BBTE hallgatói illetőleg a Csíki Székely Múzeum és a Gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeum működtek közre.

Az 1999-től folyamatosan folyt ásátások 2004-ben elakadtak, mert az addigi Nemzeti Örökség Program illetve az NKA kutatási támogatás határon túli kiírása megszűnt. Mindazonáltal a tervezett csatornázási és vízvezeték-telepítési munkálatok átfogó ásátások elvégzését igényelnék ezek nyomvonalain, a kivitelezés elkezdése e kutatások nélkül visszafordíthatatlan károkat okozhat a régészeti lelőhely területén. Márpedig tekintettel a földmunkák meglehetősen kiterjedt hálózatára, az ásátások elvégzése több hónapot és nagylétszámú kutatócsoportot igényel, erre pedig az érintett múzeumoknak nincs megfelelő költségvetési kerete.

FELD ISTVÁN

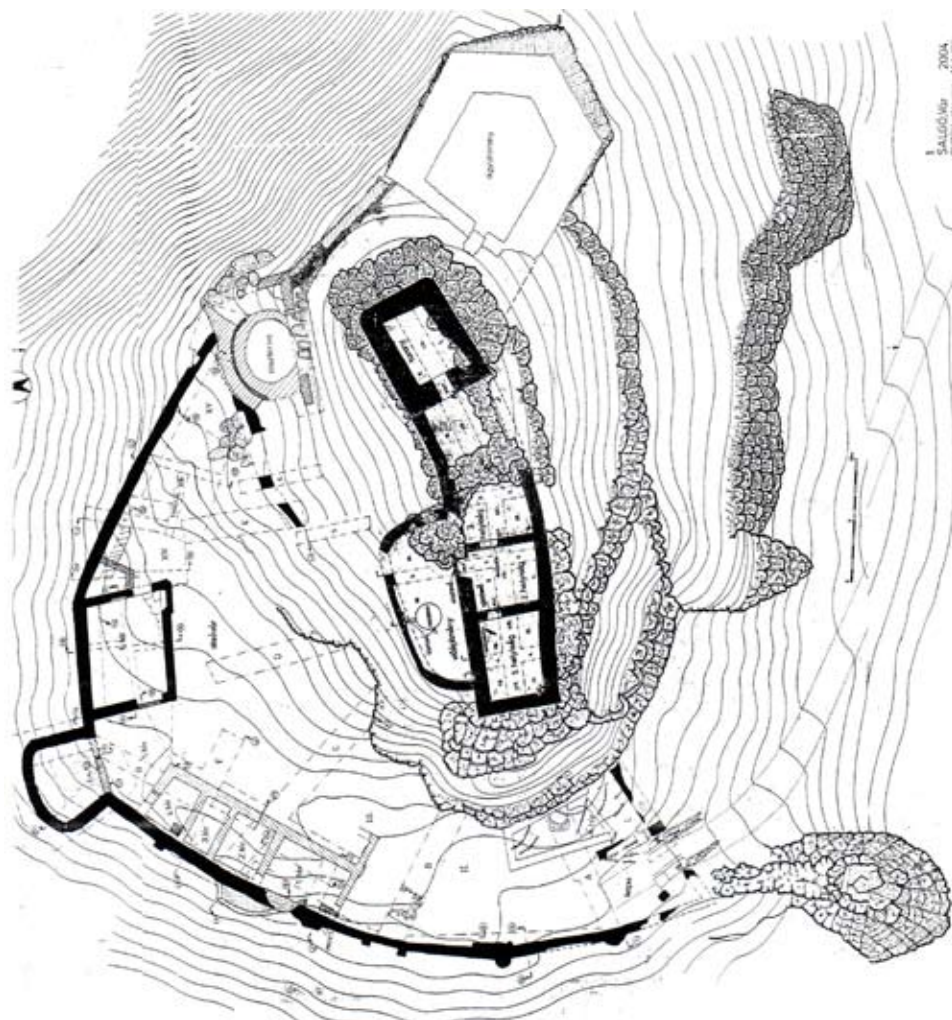
SALGÓTARJÁN-SALGÓ VÁRA 2004. ÉVI ÁSATÁSA

A Kincstári Vagyoni Igazgatóság megbízásából 2004. augusztusában már ötödik éve folytatódott a vármaradványok helyreállítását előkészítő ásátás. Ebben az évben három fő feladat megoldása szerepelt a kutatási tervben: 1.: az északon, már részben az udvarszint alatt elhelyezkedő, korábban is ismert, de mindaddig nagyrészt a munkák során keletkezett törmelék tárolására használt nagyobb falazott tér feltárása, 2.: az ettől keletre található terület kutatásának lezárása, az itt található nagyméretű fatuskó kiemelése után, végül 3.: az ún. nagyciszternát és az ötszögű ágyútoronyot összekötő várfal és kapcsolódó elemeinek tisztázása.

Munkánk során – a továbbra is anyagdepóként használt északnyugati negyede kivételével – a sziklafelszín jelentkezésének megfelelő utolsó, közel vízszintes járószintig sikerült feltárnunk a vár legnagyobb méretű – 8x6 méteres belvilágú – terét, melynek a várfallal egyidős falai közül a keleti és déli több mint 2 m magasságban áll. Az újkorban erősen bolygatott betöltése alsó részén még megfigyelhettük az építési és pusztulási rétegek maradványait s emellett tisztázhattuk nyugati kapujának – itt a küszöbök is megmaradt – egykori formáját.

A kelet felé kapcsolódó, egykor a várudvarhoz tartozó, nyitott területen befejezhetjük a rétegek és az itt korábban megfigyelt jelenségek (vastag építési-pusztulási rétegsor, habarcskeverőhelyként értelmezett maradványok, továbbá egy ismeretlen funkciójú, szabálytalan alaprajzú, vékonyfalú saroképítmény) elemzését és ezt követően itt egy rézsús terepszintet alakítottunk ki.

Ezután az alsóvár keleti részén, az ún. nagyciszterna mellett, az attól délre húzódó, részben korábban is ismert, már a hegyoldalba épített, kelet-nyugati fal megmaradt részleteit bontottuk ki. Megállapíthattuk, hogy az eredetileg nyugat felé, a felsővár megközelítését szolgáló feljáró irányába folytatódott – itteni záródását csak további feltárás tisztázhatja. Kelet felé ugyanakkor egy derékszögben északra forduló fal kapcsolódott hozzá, mely eredetileg befuthatott a ciszterna északkeleti részén az elmúlt évben kibontott falcsomókhoz. Így kiderült, hogy a bazaltoszlopok alkotta beugrásban kialakított

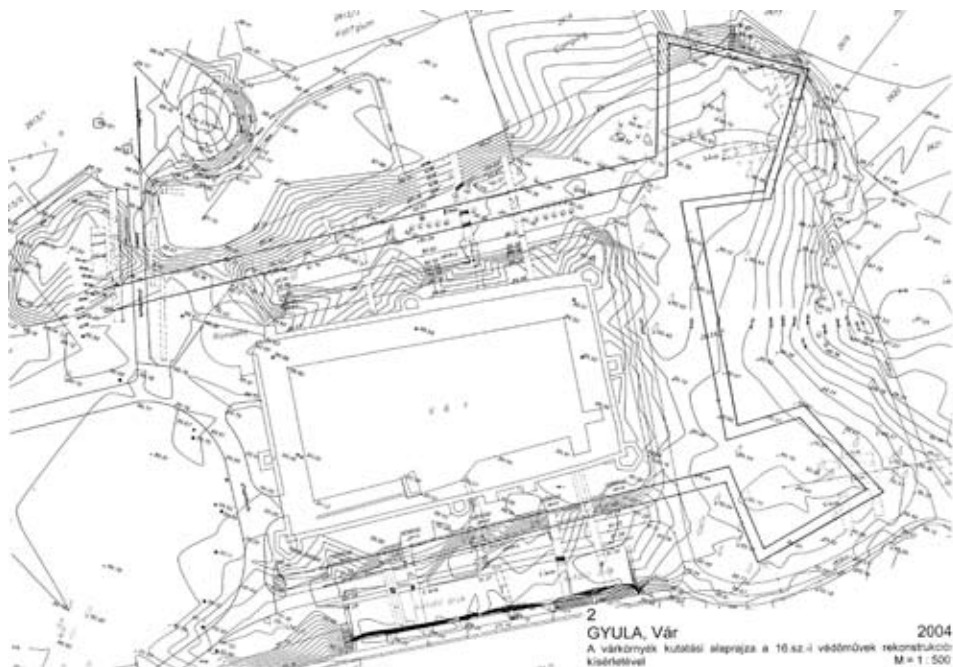
ovális vízgyűjtőt egykor egy közel négyzetes, átlag 90 cm-es falvastagságú építmény foglalta magába. Ez kelet felé mintegy toronyszerűen kiugrott a vár védelmi rendszeréből s itt a felső részen a ciszterna mellett még bizonyos fedett térnek (vagy tereknek) is helyet biztosított. A falcsatlakozások azt bizonyították, hogy először ez az említett építmény illetve a vastagfalú ágyútorony épült meg, s csak ezt követően készült el az azokat összekötő, már a sziklafalhoz támaszkodó (vár)fal, melynek szélesebb alapozására csak egy 80-90 cm vastag felmenő rész támaszkodott. Úgy tűnik, ez a meglehetősen csekély – 80-100 cm-es – falvastagság jellemző az alsóvár építményeinek többségére, s ez a megfigyelt falelválások ellenére azok közel egykorú voltát látszik igazolni. Ugyanakkor több rétegmegfigyelés és az előkerült leletanyag is amellet szól, hogy a teljes alsóvár a várkaputól az ágyútoronyig egyetlen építési folyamat eredményeképp a 16. század közepének közelebről meg nem határozható időszakában jött létre. Csupán a nyugati palotaszárny tekinthető egy későbbi – de ugyancsak még 1554 elé helyezhető – periódus emlékének.

A GYULAI KÜLSŐ VÁR 2004. ÉVI ÁSATÁSA

A középkori téglavár 2005 májusában befejeződő újabb helyreállítása után a kezelő Gyula városa tervezi környezetének, azaz 16-17. századi külső erődövek a rendezését illetve bemutatását is. Ennek előkészítésére került sor 2004. március-áprilisában egy, az álló várépület környezetének egészére kiterjedő – azonban az egykori külsővár déli, ma részben az Almássy-kastély és parkja által elfoglalt területet nem érintő – szondázó ásatásra.

Ezen a területen 1960-ban már Parádi Nándor is nyitott két-két, a téglavár falaira merőleges kutatóárkot, s magunk 1997-ben további két árokkal vizsgáltuk a rétegviszonyokat. Újabb kutatóárkaink – a vár falszorosának sarkára épített kerek ágyútoronytól délnyugatra nyitott két árok kivételével – úgy nyugaton, mint keleten ugyanebbe a rendszerbe illeszkedtek. Ennek megfelelően mindenütt közel azonos vonalban jelentkeztek az egykori fa-földszerkezetű kötőgátak nagyobb (30-50 cm) átmérőjű cölöplyukai. Ugyanakkor a kötőgátak pontos szélessége még nem volt megállapítható, ma a nyugati szélesebbnek tűnik a keleti oldalon emeltnél. Kifejezett átépítések nyomait nem találtuk az egységes sárga agyagos „sáncföldben”, ami természetesen nem zárja ki az újabb korban esetleg elhordott egykori felső részek későbbi módosításait.

A nyugati a kötőgáthoz az ágyútoronytól délnyugatra vizsgált területen később (?) egy sokkal kisebb átmérőjű cölöplyukakkal jellemezhető külső védőmű épült, melynek

pontosabb meghatározása azonban további vizsgálatokat – nagyfelületű feltárásokat – igényel.

Munkánk fontos eredménye volt a két északi bástya homlokvonalainak meghatározása – ezt az általunk nyitott, a téglavár homlokszataira merőleges, illetve azzal párhuzamos árkokkal elég megnyugtatóan el tudtuk végezni a vár szerencsés módon máig beépítetlen területén. Azonban hangsúlyoznunk kell, korántsem biztos, hogy a bástyaépítmények külső vagy épp belső síkját tudtuk az itt talált s a kötőgátaknál megfigyelttel egyező cölöplyukakkal feltárni. Ez ugyancsak csak további, felületi feltárással lesz lehetséges. Ebből is adódhat a bástya „falainak” kötőgátakéhoz mérten vélt kisebb szélessége. Átépitésekre itt sem bukkantunk, az egységes agyagfeltöltés jellemzői voltak ugyanakkor azt itt különösen nagyszámban feltárt hatalmas ún. sáncszegek.

Bár a kutatott terület nagysága ezt megbízható szinten még nem tette lehetővé, mégis megkíséreltük az egykori védőművek elvi rekonstrukcióját is – feltárási eredményeink mellett felhasználva a terület rendelkezésünkre álló finom szintvonalas felmérését. Bár az így megjelenő bástyák formája és mérete – főleg az északnyugati esetében – igencsak torznak tűnik, semmiképp sem tekinthető elfogadhatatlannak, hisz itt az ún. olasz bástya rendszer egy viszonylag korai hazai alkalmazásával van dolgunk.

Kutatásunk fontos megállapítása volt ugyanis, hogy nem az 1562. évi Mirandola-féle terven megépítendőként ábrázolt bástyákat tártuk fel – azok véleményünk szerint meg sem épültek – hanem az ugyanott már létezőként feltüntetett két kisebb északi védőművet. Bár azokat ugyanezen a rajzon az általunk meghatározottnál jóval kisebb méretben ábrázolták, a teljes alaprajz – elsősorban a ma is álló várépületre vonatkozó – arányrendszere vitathatatlaná teszi, hogy a feltehetően 1552 után – ekkor került a vár királyi kézre – végzett erősítési munkák eredményeit határozhattuk meg.

Munkatársak: Gál Viktor és Szatlóczki Gábor régészhallgatók.

